

ALEXANDRU NICULESCU

AUTOPORTRET ȘTIINȚIFIC (SAU „CRITICA DI ME STESSO”)

*Pitié pour nous, qui combattons toujours aux frontières
De l'illimité et de l'avenir
Pitié pour nos erreurs, pitié pour nos péchés [...]*

(Guillaume Apollinaire, *La jolie rousse*)

1. Detaliile biografice, atunci când atingeți *un grand âge*, nu mai au importanță. Cele bibliografice, atâtea câte au fost mai importante, sunt cunoscute din volumele anterioare de „omagiu”¹. Ar rămâne în umbră, mai puțin cunoscute, uitate sau ignorate – uneori, cu bună știință – considerațiile și ideile din contribuții lingvistice, de-a lungul zecilor de ani de Universitate și de viață. Pentru că, în cazul soției mele Florica Dimitrescu și al meu personal, Universitatea s-a confundat cu însăși viața noastră. Am fost, mai suntem încă, așa/atât cât putem, și vom termina periplul prin lumea aceasta ca PROFESORI, numai ca PROFESORI. Alte orizonturi, alte perspective, alte onoruri nu mai avem.

2. Am fost numit la Universitate, ca preparator, în ianuarie 1951, prin ajutorul neprețuit al profesorului Alexandru Rosetti (Florica fusese numită în noiembrie 1950). Ani grei, de presiune ideologică sovietizantă, dar, la adăpostul unui grup de valoroși profesori agreeți și de regimul comunist – Al. Graur, Al. Rosetti, J. Byck și, ulterior, Iorgu Iordan –, noi, tinerii, am putut lucra liniștit și nestingheriți de probleme politice. De politică se ocupau ei; noi, cei mai tineri, tăceam (chiar dacă vedeam ceea ce este în jurul nostru, chiar în familiile noastre). Nici măcar nu făceam „rezistență prin cultură”!

3. Iată-mă deci scriind un articol pentru o revistă de lingvistică de sub direcția lui Al. Graur (ale cărui apetențe jurnalistice l-au însoțit în tot cursul vieții), „Cum vorbim” (în fapt, o revistă populară bună, de care ar fi nevoie și astăzi). Un articol „ușurel”, intitulat *Lume bună* (1949, nr. 5, p. 26-27), în care a trebuit să fac o analiză terminologic-conceptuală à la Nikolai Iakovlevici Marr, lingvistul de serviciu al

¹ *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu*, 3 volume, Padova, Unipress, 1995; RRL, XLIII, 1998, nr. 3-4. *Hommage aux professeurs Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu; Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*. A cura di Sergio Vateroni, Udine, Forum, 2001.

lui Stalin. Mărturisesc însă că, în linii mari, l-aș semna și astăzi! În termeni socio-lingvistici, era vorba de o clasă socială înaltă care se socotea „bună” – și în română, și în alte limbi europene –, în raport cu cei ce aparțineau claselor sociale sărace (it. *popolo minuto*, magh. *pornép* „popor de praf” etc.). Pentru noi, termenul *prost* se constituie ca antonimie la *bun* (*neam prost – neam bun*). Un articol uitat în paginile unei reviste de care, dintre cei de azi, puțini au auzit!

O a doua lucrare am pregătit-o în 1951, pentru teza de licență, care se numea, atunci, „lucrare de stat” (premergătoare unui „examen de stat”): *Denumirile noțiunii de „copil nelegitim” în limba română*. O lucrare de lexicologie dialectală, precum erau la modă lucrările lui Albert Dauzat. Subiectul mi-l dăduse Boris Cazacu, de care eu eram mai apropiat. (Mă întreb până astăzi care i-au fost motivele în alegerea acestei teme.) Am pornit la lucru: atlas lingvistic, culegeri de texte, lexicon regional, dicționare etc. Teza de stat mi-a ieșit bine, nota maximă, examenul de stat tot astfel, „diplomă de merit”, dar nu pot să uit că, în timp ce eu lucram la o masă, după-amiaza, în încăperea Catedrei de istorie a limbii române, de cealaltă parte, la altă masă, lucra, cuminte, la o teză despre Eminescu și limba veche, altă studentă preparatoare, Florica Dimitrescu, căreia, din când în când, îi trimiteam priviri furtive! Nu mult după aceea urma să-mi fie soție...

Când a fost însă decis să public lucrarea în SCL, în numărul dedicat „tovarășului Stalin”, care împlinea nu știu ce vârstă, lucrarea mea... nu a mai apărut! Nici a mea, nici a unei colege (Maria Iliescu). Explicația: eu vorbeam, în articol, despre copilul nelegitim luat în derâdere, „copil de curvă”, iar ea, de soarta lat. *venalis*! „Se putea ca, în cinstea tovarășului Stalin, să apară asemenea expresii obscene...?” Și articolul meu, teza mea „de stat”, nu a mai apărut. Am publicat-o ulterior în AUB (1956, nr. 7), precum și, recent, în *Individualitatea*², vol. 3. Și totuși, ce frumos vorbeam în lucrarea mea despre Engels, *Originea familiei*, împărțirea justificată a averii patrimoniale între copiii legitimi și cei nelegitimi etc.! Făcusem o extrapolare ideologică marxistă, conform ideologiei vremii. Dar văd acum, în Franța, că egalitatea juridică a copiilor, legitimi și nelegitimi, a devenit, prin legislații moderne, fapt împlinit.

4. După terminarea studiilor universitare, nu am mai scris articole. Nici nu prea știam bine ce drumuri lingvistice ar trebui să apuc. Intrasem în lingvistică – știință de fapte – ca să scap de literatura ideologizată, în care Eminescu exista numai prin *Împărat și proletar*, Neculuță, bietul cizmar, devenise poet, iar un medic, Vitner, devenise șeful Catedrei de literatură română. Eu... cel care scriam, prin 1945, critică literară și colaboram, de la Craiova, în pagina a doua a ziarului lui G. Călinescu, „Națiunea” (condusă de Al. Piru)...

La catedră, existau trei direcții bine conturate: dialectologia, cu Boris Cazacu, filologia, cu J. Byck, și istoria limbii române, Al. Rosetti. Am pornit pe calea a treia; am încercat să fac o ediție-transcriere a *Cazaniei I* (1564) a lui Coresi, pe care

² *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999, p. 237-248.

nu am mai terminat-o (în acest timp, Florica Dimitrescu lucra intens cu J. Byck, tot astfel cum lucra, fiind la Institutul de Lingvistică, și Stela Enache-Toma, amândouă, astăzi, eminente specialiste în filologia românească veche).

M-am îndreptat și eu spre transcrierea textelor, dar... mai publicistic. Un fost student al meu, devenit bun prieten, Liviu Călin (craiovean de origine), mi-a oferit un contract la (pe atunci) editura denumită ESPLA (fostele Fundații Regale): *Primii noștri dramaturgi*. Era vorba de dramaturgia noastră incipientă din primele decenii ale sec. XIX, când apăruseră semnele influenței culturale franceze. Autorii erau, în bună parte, încă puțin cunoscuți, rămași în ediții originare sau chiar în manuscris (C. Fața, M. Millo, Iordache Golescu, C. Bălăcescu, alături de ei, mai târziu, și M. Kogălniceanu etc.). Deci o întregă serie de texte care, pentru istoria limbii române, reflecta structurile limbii culturii la începutul sec. XIX (neologisme, elemente de limbă vorbită etc.), dar care, pe de altă parte, revelau situații socioculturale (elite, straturi populare, modă occidentală, jargoane sociale) din vremea în care societatea valaho-moldoveană se moderniza, occidentalizându-se. *Primii noștri dramaturgi* a apărut în două ediții (1956, 1978). Am folosit, ulterior, faptele lingvistice din această culegere (a primelor noastre piese de teatru) pentru a arăta „difuzarea neologismelor latino-romanice în prima jumătate a sec. XIX” (*Individualitatea*³, vol. 2), dar mai ales în studiul *Occidentalizarea romanică a limbii culturii românești* (publicat în același volum)⁴; tradusă în franceză, cercetarea a avut ecou în romanistica generală: căutam a înlocui termenii *relativizare, reromanizare* (S. Pușcariu, Al. Graur) cu termenul cuprinzător sociocultural *occidentalizare*, care includea și reromanizarea și modernizarea culturii noastre.

5. Cum mă ocupam, în același timp, și de limba literară și de stilistică (într-un doct cerc de studii condus de Tudor Vianu, prezentasem o densă lucrare despre „limba și stilul” lui B. Delavrancea), Iorgu Iordan a găsit cu cale – și îi sunt dator cu recunoștință pentru acest gest (*primum movens*) – să mă propună într-o „delegație” care să participe la Congresul de lingvistică și filologie romanică ce se ținea, în 1956, la Firenze, în Italia. Am prezentat acolo o comunicare despre studiile de limbă literară efectuate în „Republica Populară Română” (erau la modă, ca în Rusia sovietică, lucrările de acest fel): informație laudativă despre ceea ce se făcea, pe atunci, în lingvistica românească. La Firenze, comunicarea mea a trecut aproape neobservată (a fost publicată în *Atti del Congresso*).

Dar la Firenze s-a mai întâmplat un eveniment important pentru viața și activitatea mea: profesorii mei Iorgu Iordan și Al. Rosetti au putut constata că eu știam bine italienește (limba italiană, în liceu; doi ani de italiană, la Universitate).

În 1956, după dispariția lui Stalin (1953), România trăia momente mai destinsse din punct de vedere politic. Se putea vorbi, liber, despre română ca limbă latino-romanică. Iar în 1957, prin străduințele lui Iorgu Iordan, s-a constituit la

³ *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. *Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 123-137.

⁴ P. 55-98.

București – după aceea, și în universități din provincie – catedra de *lingvistică romanică*. Printre cei chemați să facă parte din această nou creată catedră eram și eu –, datorită profesorului Iorgu Iordan (cunoșteam două limbi romane, în afară de română).

Pot spune deci că, începând din 1957-1958, am devenit, treptat, romanist.

Noblesse oblige: în 1959, cu ocazia următorului congres de lingvistică și filologie romanică, de la Lisabona, am publicat, în *Recueil d'études romanes* (1959), studiul *Sur l'objet direct prépositionnel dans les langues romanes*, pe care îl consider și astăzi de însemnătate deosebită. Demonstram în această lucrare că *p(r)e* la acuzativ nu este caracteristic numelor de persoană (gen personal, cum credea C. Racoviță), ci unei individualizări semantice ulterioare, un fel de super-determinare (*I-am văzut pe profesor* era dovada) care nu avea legătură cu sp. *a* înaintea numelor proprii nu numai de persoană (sp. *amo a España*). Cercetarea mea și rezultatele la care ajunsesem i-au interesat mult pe E. Coșeriu, pe Liliane Tasmowski și pe câțiva romaniști germani, pe care i-am întâlnit, ulterior, prin reuniuni lingvistice și congrese (mi se adresau, descoperindu-mi numele, cu „*vous êtes celui qui a écrit...!*”). Scrisesem, vorba unora, un *best-seller* lingvistic!

Alături de acesta, am început cariera de romanist și prin alt studiu aprofundat asupra unei probleme românești de sintaxă romanică: lat. SUPER. În română, *spre* are două utilizări semantice: 1. „deasupra, peste” (*unus-super-decem* > *unsprezece*) și 2. „către, în direcția” (*merg spre București*). Ceva similar apărea și în cazul lat. *per* > rom. *p(r)e*: sensul „peste”, dar și sensul „către”: *merge pe zece ani* (pe care unii latiniști l-ar fi descoperit în inscripțiile din regiunea Dunării). Această informație nu o aveam atunci când am scris SUPER (1960). Dar, în cazul acesta din urmă, am luat în considerație faptul că sl. *na* are de asemenea două sensuri: superpoziție și direcție. Conchideam atunci: un fenomen slavo-romanice, ca multe altele, pe care cercetarea lui E. Seidel (*Elemente sintactice slave în limba română*, 1958), azi totalmente ignorată și uitată, l-a semnalat. Și eu am detectat alte fenomene comune slavo-romane – din care mi-am format convingerea că româna este o limbă romanică trecută prin filtru slav. Că, altfel spus, constituirea limbii noastre nu s-a putut face *decât după* invazia și conviețuirea cu slavii – contrariind, astfel, părerea lui Sextil Pușcariu și I.-A. Candrea. Urmând, într-un fel, opiniile „școlii” de la București, a lui O. Densusianu și Al. Rosetti.

Această opinie o am și astăzi: ea apare, cu claritate, în ultimele volume din *Individualitatea*, 3 și 4⁵. *SUPER dans les langues romanes* a apărut într-un număr din RL (V, 1960, nr. 2). *SUPER* a fost tradus în limba română și inclus în *Individualitatea*, vol. 1⁶.

6. Începând de prin 1959-1960, am fost atras din ce în ce mai mult de studiile de stilistică și de ceea ce, după vizitele în România ale marelui Roman Jakobson, se

⁵ *Individualitatea limbii române între limbile romane*, 4. *Elemente de istorie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003; pentru vol. 3, vezi *supra*, nota 2.

⁶ *Individualitatea limbii române între limbile romane*. *Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică, 1965, p. 107-140.

numea „poetică”. Îl întâlnisem pe Jakobson, invitat și eu în line ore de noapte, chiar în casa lui Al. Rosetti. Participasem, la Varșovia, împreună cu Tudor Vianu, la congresul internațional de „poetică” (august 1960) și ținusem acolo o comunicare remarcată de Roman Jakobson, în care arătam că elipsa verbului-predicat și fraza nominală suplinesc, în anumite limbi (româna, franceza), absența categoriei gramaticale a aspectului verbal, reușind, stilistic, a sugera rapiditatea efectuării unei acțiuni sau pur și simplu îndeplinirea ei în trecut (*Sur un emploi particulier de l'ellipse du prédicat*, în *Poetika*, Varșovia, 1961).

Mă atrăgeau asemenea studii asupra textului poetic nu numai pentru că altădată, în adolescența mea, scrisesem și publicasem versuri, dar și pentru că, citind lucrările de stilistică ale lui Leo Spitzer (*Stilstudien*) și cunoscându-l mai îndeaproape pe Roman Jakobson, îmi dădeam seama că structurile operei poetice dezvăluie mecanisme ale însuși actului lingvistic. *Oratio vultus animi* (citată de Leo Spitzer) și *nihil est in lingua quod non fuerit in stylo*, precum și jakobsoniana afirmație *linguista sum, nihil linguistici a me alienum puto* mă fascinau. Creație, inventivitate, rezonanță poetică, totul apărea în aceste studii de stilistică și de poetică. Descoperisem „interiorizarea narației” la Camil Petrescu (CL, 1958), examinase „structura frazei” la B. Delavrancea (într-o culegere de *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, 1956) și am continuat cu alte lucrări mai mărunte. Până când, în 1969, la un simpozion condus de Seymour Chatman, în Italia, mi-am dat seama că asemenea studii nu aveau o metodologie precisă: fiecare cercetător putea releva ceea ce el însuși observa! Era deci un construct, o convorbire cu sine însuși! Prezentasem acolo o comunicare (*Lyric Attitude and Pronominal Structure in the Poems of Eminescu*) în care susțineam că există o concordanță între pronumele personale din fiecare vers și conținutul expresiv al verbului (examinam poeziile *Peste vârfuri* și *Și dacă...*). Discuțiile au fost revelatoare: pronumele de pers. 1 poate fi non-exprimit, conținut în forma verbală, iar pers. 3 este, în fond, o non-persoană! Diagrama mea structural-pronominală se „clătina”! Atunci am înțeles că ea era o creație a analizei mele perspicace în ceea ce credeam eu că există – și nicidecum un fapt obiectiv de studiat. Am adunat aceste contribuții (de analiză textuală) în volumul – modest – *Între filologie și poetică* (București, 1980), în care încercam să dezvolt o teorie a *avant-textului* literar, urmând o sugestie a lui J. Bellemin-Noël. Dar încrederea în poetică – recunosc – mi s-a zdruncinat.

M-am întors la lingvistica **faptelor** de limbă existente, abandonând divagațiile ispititoare ale stilisticii și ale poeziei.

7. Printre lucrările de lingvistică din anii 1955-1960 aș menționa, în primul rând, studiul despre pronumele *dânsul* în limba română (în colaborare cu, pe atunci, studenta mea, apropiată sufletește de mine, Alexandra Roceric). Lucrarea a apărut în RRL în 1958 (ulterior, și în traducere românească). A fost extrem de minuțioasă, exemplele culese din texte românești vechi și dialectale, dar concluziile priveau limba contemporană: *dânsul* se instalase în limba vorbită la București și în Muntenia cu sensuri de politețe, alături de *dumnealui*. Explicam sistemic evoluția acestei forme pronominale și, implicit, analizam și expresia pronominală a politeții în limba română.

Ceea ce a constituit, mai târziu, subiectul tezei mele de doctorat! În acest fel s-au născut cercetările mele asupra exprimării politeții prin pronume. Concluziile mele nu au putut fi, până astăzi, contrazise. Afirmam, bunăoară, că adresarea la pers. 2 sg. cu forme pronominale de pers. 2 pl. este de origine franceză, a început în mediile culte urbane și, ulterior, pornind din limba cultă din București, s-a extins în toate regiunile românești: *Dumneavoastră sunteți un bun poet* (pl.-sg.) constituie structuri care au intrat în română în sec. XIX (până atunci se putea spune, la sg., *Dumneata ești poet* și, la pl., *Dumneavoastră sunteți buni prieteni*). A încercat cineva să furnizeze contra-exemple, căutând în texte din arhivele în care, în secolele XVI-XVII, birăul (primarul) se adresa celor din sfatul comunal; am răspuns, într-un articol publicat în LR și discuția s-a încheiat. Analiza detaliată a textului îmi dădea dreptate.

Astfel am arătat că influența occidentală franceză s-a exercitat și în sintaxă (ceea ce lipsea din lucrarea lui Pompiliu Eliade, *L'influence française sur l'esprit publique en Roumanie*). Într-adevăr, construcții sintactice precum cea de mai sus, precum și construcția cu reflexivul pasiv folosit impersonal (*aici se mănâncă bine* – cf. fr. *on mange bien*, it. *si mangia bene* au fost rediate prin forma de pasiv-impersonal *se*) nu pot fi explicate decât prin influențe romanice occidentale.

Mă preocupau, pe atunci, problemele de limbă colocvială – atât în trecut (ceea ce nu se prea cunoștea), cât și în contemporaneitate (precum procedase, magistral, Iorgu Iordan). Pentru secolul al XIX-lea aveam la îndemână materialul din *Primii noștri dramaturgi* (cf. *Elemente de limbă vorbită în limba literară din prima jumătate a sec. XIX*, publicat în SCL, 1963). (Anterior, publicasem un studiu de lexicologie: *Din vocabularul limbii române în sec. XIX*, mai puțin însemnat.) Dar descoperirea mea surprinzătoare a fost alta: pornind de la piesele de teatru publicate în antologia mai sus menționată și adăugând și alte texte (Anton Pann, Vasile Alecsandri), am constatat că afirmarea prin *da* nu putea fi anterioară sec. XIX (sau celei de a doua jumătăți a sec. XVIII) și... pare a fi de origine slavă (bulgărească? rusească?). Am scris articolul *Afirmarea prin da în limba română* (SCL, IV, 1961, reluat în *Individualitatea*⁷, vol. I), care, dacă la noi în țară nu a stârnit prea multe discuții (o problemă era legătura cu *dar(ă)* afirmativ, existentă în multe texte literare moldovenești), a fost integral apreciat de E. Coșeriu, pe care l-am cunoscut la Viena, în 1964. Ideea mea era legată de influența limbii populare din București; o poezie de Iancu Văcărescu (1815-1817) și poeziile lui Anton Pann îmi furnizau unele exemple: *da* era popular, periferic, valah (deci bucureștean) și se deosebea de afirmația literară moldovenească *dar(ă)* care apărea, bunăoară, în piesele lui V. Alecsandri.

Până astăzi însă, nimeni în țară nu a luat în discuție afirmațiile mele, bune sau false...

Între timp, începând din 1957 (după Congresul de romanistică de la Firenze), am fost transferat (de Iorgu Iordan) la catedra lui, recent înființată, de lingvistică romanică. Deveneam... romanist!

⁷ Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, București, Editura Științifică, 1965, p. 48-56.

8. În același timp însă, rămăsesem să lucrez și la Catedra de limba română a profesorului Al. Rosetti. Fusesem promovată „lector” și țineam un curs de „limba română contemporană”, disciplină introdusă de Iorgu Iordan. Lecțiile ținute pe material nou de limbă vorbită și scrisă mi-au procurat ocazia de a scrie câteva studii: *Aspecte morfologice și sintactice ale limbii române actuale*, mai puțin important, publicat în AUB, XXVIII, 1963, precum și altele două (pe material ușor diferit), *Un fenomen romanic semicult: accentuarea regresivă*, în SCL, 1969, continuat de *Le déplacement régressif de l'accent dans la langue roumaine*, în *Mélanges de philologie offerts à Alf Lombard à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire par ses collègues et amis*, Lund, 1969 (colecția „Études romanes de Lund”, nr. 18).

Și, ca să nu-mi dezminț apartenența la studiile de romanistică, am abordat o spinoasă problemă: demonstrativele dacoromâne provenite din lat. *ille* (RL, 1968), reexamineate în aceeași revistă, în 1971 (*De nouveau à propos des descendants daco-roumains du lat. ille*), în care susțineam proliferarea folosirii lui *ille* ca articol, atât în pre-poziție (*a seară*), cât și în post-poziție (*seara*), cu toate variantele ei dialectale (cf. *(h)aia țară* etc.). Discuția, în contradictoriu, prin repetate articole, o purtam cu colega Maria Iliescu.

9. Odată cu lucrarea despre pronumele *dânsul* și cu aspectele structurale ale politeții românești, plecând de la faptul că, în română, există trei grade de politețe pronominală (*tu – dumneata – dumneavoastră*, spre deosebire de celelalte idiomuri romanice, în care, în registrul vorbirii curente, nu există decât două), am scris, un articol general, *Notes sur la structure de l'expression pronominale de la politesse* (în CLTA, I, 1962), precum și un studiu despre it. *voi*, publicat în „Moderne Sprachen”, IX, 1965. Astfel, m-am adâncit în problemele de acest tip. Dar tot atunci au început și plecările mele în străinătate: în 1963-1964, la Viena, după care, întors în țară, am plecat la Padova, în 1965-1971. Perioada Viena mi-a fost destul de puțin fecundă (*Elemente de limbă vorbită în limba literară din prima jumătate a sec. XIX*, mai sus citată, a apărut în 1963; tot astfel, *Aspecte morfologice și sintactice ale limbii române actuale*, articol mai înainte menționat, tot în 1963). La Viena, am câștigat (grație profesorului C. Th. Gossen, cel care m-a adus în Occident) perspective largi asupra lingvisticii romanice comparate (mai ales, veche franceză). O bibliografie generală comentată despre lucrările românești de lingvistică romanică a apărut în SCL, 1965, nr. 1 (tradusă și în franceză, în RRL).

Ajuns la Padova, în 1965, perspectivele mele de romanist s-au lărgit și mai mult, datorită legăturilor cu G. Folena, Carlo Tagliavini, G. B. Pellegrini și școala de romaniști de acolo. Dar, în același timp, s-a extins și subiectul tezei doctorale: în lucrare am inclus excerptări de texte italiene din sec. XVI până în prezent, cercetând deci exprimarea pronominală a politeții în limba italiană (ceea ce ulterior a dus la volumul publicat în Italia, *Strutture allocutive pronominali reverenziali*, 1974). Deveneam... un incipient italianist! O versiune *ad hoc*, în românește, mi-a servit la susținerea tezei de doctorat, în 1968, la București: deveneam și eu „doctor” în științe filologice – bineînțeles, datorită Italiei.

În 1971, m-am întors de la Padova și mi-am recăpătat locul la Catedra de lingvistică romanică a lui Iorgu Iordan, profesorul meu. Redevineam ceea ce fusem: cadru didactic, cum se spunea atunci la Universitatea „mea”. Și, pentru că profesorul Iorgu Iordan ieșea la pensie, am fost numit – pentru scurt timp – „șef de catedră”: lingvistica romanică, italiana și spaniola erau reunite în catedra pe care o conduceam (curând după aceea, profesorul Al. Balaci a preluat conducerea colectivului – se întorsese și el de la Roma).

Anii 1970-1980 au fost pentru mine foarte fecunzi. Atunci dădeam eu seamă de ceea ce învățasem la Padova: filologie romanică, sociologie culturală, istorie a culturii latine etc. Bineînțeles, păstram mai departe tehnicismul lingvistic originar: istoria limbii române, morfologie și sintaxă. Am început, treptat, să examinez cultura românească în epoca occidentalizării (*Cultura di elite e cultura popolare nell'occidentalizzazione romanza del romeno*, în *Atti del XIV Congresso di linguistica e filologia romanza*, Napoli, 1974) și am conceput, tot atunci, noțiunea și termenul de „occidentalizare romanică” (despre care am vorbit mai înainte), în două studii care, oarecum, se suprapuneau: *Le roumain littéraire entre l'Orient et l'Occident* (CREL, 1975, nr. 2, p. 4-19) și *Occidentalisation romane du roumain moderne. Une analyse socio-culturelle*, în volumul de *Mélanges offertes à C. Th. Gossen*, Berne – Liège, 1977. Îl omagiam pe profesorul meu din Viena cu ceea ce învățasem în Italia! Dar un studiu de care sunt, ca să zic astfel, satisfăcut până astăzi este *Romanitate de limbă, romanitate de cultură* (publicat în LL, în 1977, ulterior tradus în CLTA, 1977, nr. 3), în care introduceam ideea de „romanitate de cultură”, întemeiat pe faptul că, în evoluția culturii românești, epoca de convergență cu romanitatea occidentală, italiană și franceză, începe, târziu, în sec. XVIII. Până atunci, deși vorbitori de limbă romanică, românii au fost sub presiunea culturii orientale, slavo-bizantino-turcești. Ideile vehiculate în aceste lucrări m-au condus, mai întâi, la articolul *Romanité roumaine. Une analyse socio-culturelle*, publicat în primele pagini ale unui număr din revista elvețiană „Vox romanica”, XXXVI, 1977, p. 1-16. Mai târziu, mult mai târziu, am examinat conceptul de „fidelitate” (engl. *loyalty*), în cadrul a ceea ce U. Weinreich, în *Languages in contact*, numea „language loyalty”: *Loyauté linguistique*, publicat în *Kontakt linguistik... Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, I, Berlin – New York, 1996. Termenului *language loyalty* i-am adăugat un corespondent: *culture loyalty*, care ar fi o anumită fidelitate față de cultura limbii de origine, în speță latino-romanică. Fidelitatea limbii nu are neapărat legătură cu cea a culturii; acest lucru se poate constata ușor în română: secole de-a rândul am avut o limbă romanică și o cultură slavo-orientală, chiar dacă, așa cum am relevat într-un articol pe care îl consider nu lipsit de importanță, elemente neologice latinești au intrat în limba română literară încă de prin sec. XII-XIV (*Romanitatea românească și cultura latină în sec. XII-XIV*, în AICED, 1980).

Elemente de limbă latină cultă intrate, în cursul Evului Mediu, în limba română scrisă au fost semnalate și de alți cercetători. Boris Cazacu, bunăoară, le descoperise în cronica lui Miron Costin (sec. XVII), tot astfel cum, de-a lungul

timpului, alți cercetători le-au semnalat în opera lui Dimitrie Cantemir (astăzi, cunoștințele s-au lărgit prin *Dicționarul împrumuturilor latino-romance în limba română veche* al colectivului de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, format din Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, București, 1992). Nici o deschidere către latinitate nu a putut modifica apartenența noastră culturală la slavitate.

Emfaza latinității se va dezvolta numai ulterior (sec. XVIII-XIX), începând cu Școala Ardeleană. În cazul din urmă, avem a face cu o consecință a fenomenului cultural (și social, și politic) denumit *culture loyalty*. Iată de ce, la un moment dat, am considerat limba română ca „o continuitate latino-romanică” printre „rupturile cauzate de contactul etno-lingvistic cu non-latinitatea”. Și, în același timp, am intrat mai profund în problemele istoriei limbii române. În „Beiträge zur Romanischen Philologie”, XVII, 1978, revistă din Berlin – fosta „RDG” –, am publicat *Sozio-linguistische Aspekte der Romanisierung Daziens*, reluând, în general, discuții privitoare la romanizarea Daciei, în timpul Daciei „Felix”. Într-o conferință la cursurile de vară de la Brașov (1979) am încercat să reexaminez unele probleme de cronologie relativă în evoluția fonetică a latinei ce devenea română, lucrare pe care am refăcut-o ulterior și am publicat-o în *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem E. Coseriu*, Madrid – Berlin, 1981. Am urmărit, mai târziu, soarta unor termeni latini desemnându-l pe „conducătorul țării” (*rex, dominus, imperator*), într-un articol publicat în *Atti del IV Convegno „Da Roma alla Terza Roma”*, Roma, 1974, cu convingerea că românii au avut *împărat* și *domn*, moștenite de la latini, dar lat. *dominus* nu avea alt sens decât „stăpânitor, posesor de teritorii”, într-un fel subordonat *împăratului* (de la Roma? de la Bizanț?); iar *rege* este, ca și *domnitor*, o creație târzie, cultă, a sec. XIX (cf. și articolul *Linguistique et réalité*, publicat, la Paris, într-o revistă de restrânsă circulație, „Les langues néolatines”, 1970). În perioada pariziană („sorbonardă”), am mai scris, pentru ceea ce aș numi – cu greu! – românistica franceză (destul de slabă, la Paris), *Les mots et l’histoire* („Âge Nouveau”, I, 1986 – o revistă azi dispărută), precum și o „vue d’ensemble” asupra latinității românești, cu ocazia unui congres al Școlii normale de la Sèvres, cu tema *Une identité latine dans une pluralité de culture* (1984), articol publicat în „Les amis de Sèvres”, 113, *La latinité aujourd’hui*, p. 85-96. Începusem deci de pe atunci să reflectez asupra românei ca „altă latinitate”! Ceea ce m-a îndemnat să scriu, ulterior, în urma unei conferințe ținute la Universitate, alt articol (*Le roumain: une continuité romane parmi les ruptures*, publicat la Louvain, în Belgia, în „Romanesque”, XV, 1990).

Ca specialist în lingvistica românească – dar și cu experiența de romanist – a trebuit să mă ocup și de problemele structurilor gramaticale românești în raport cu celelalte limbi neolatine (continuam, într-un fel, ceea ce mai scrisesem și înainte privitor la obiectul direct prepozițional, la utilizarea lui *ille* ca articol, la pronumele *dânsul* etc.). Într-un volum de „mélanges” dedicat unui mare profesor al Sorbonei și bun coleg, Maurice Molho (1922-1995), am publicat *Pronoms «clitiques» adnominaux en fonction possessive en roumain (Mélanges offerts à Maurice Molho*, III,

„Cahiers de Fontenay”, 1987). Tot la Paris, în anii Sorbonei „mele” (am fost profesor „asociat” între 1980 și 1993), am publicat și *Structure et évolution de la comparaison en roumain*, în volumul colectiv *La comparaison*, „Linguistica Palatina”, III, 1989. Dar, începând din 1986, când am fost numit, prin concurs (fiind eu în exil politic în Franța!), profesor la Universitatea din Udine, legăturile mele științifice cu Italia au fost reluate, publicarea unor articole și studii în patria lui Dante a devenit o realitate. Mai întâi, alături de bunul meu prieten Lorenzo Renzi, cu ocazia unui congres, am scris despre *Ordinea cuvintelor în română* (republicat, târziu, într-un volum în memoria profesorului Paolo Zolli de la Universitatea din Udine: *L'ordine delle parole in romeno*, în *Saggi di linguistica e di letteratura in memoria di Paolo Zolli*, Padova, 1991). Am colaborat de asemenea la revista unui valoros romanist, regretatul profesor Ellio Melli, „Quaderni di filologia romanza”, a Universității din Bologna, reluând unele teme mai semnificative prezentate la congresele de lingvistică romanică (pentru că până să apară actele congreselor, de altfel în circuit destul de restrâns, era indicat să public și pentru publicul larg de romaniști). De fapt, articolele mele apăreau mai întâi în Italia și abia mai târziu în actele congreselor. Ceea ce, atunci, mi se părea interesant era în legătură cu „descoperirile” ulterioare, filologico-istorice, ale Daciei noastre romane. *Les «découvertes» de la Dacia des Roumains* a apărut mai întâi în „Quaderni di filologia romanza”, VII, 1990, și abia mai târziu în *Actas do XIX Congresso Internacional de Linguística e Filologia Romanicas*, vol. VIII, 1996. Trecerea în revistă a opiniilor umaniștilor italieni din sec. XIV-XV, care reușiseră a crea un **mit** al Daciei Romane „uitate” de romani în Balcani, dar care nu erau altceva decât ceea ce romanofonii și românofonii, datorită unei „memorii colective”, comunicau trimișilor italieni ai Papei (cum, de exemplu, celebra afirmație că ei ar fi *colonia ab Traiano*). Publicarea acestei idei în Italia era deci justificată și salutară: Roma ne „descoperise”, în definitiv!

Dar mai importantă decât alte lucrări ale mele cred că a fost comunicarea la al XVIII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică de la Trier (Trèves) în Germania, în 1986: *Le daco-roumain. Romania antiqua, Romania Nova et la continuité mobile. Une synthèse* (publicată în *Actes du XVIIIe Congrès...*, tome I, Tübingen, 1992, p. 86-106, dar mai întâi, încă din 1982, în „Quaderni di filologia romanza”, VI, ale Universității din Bologna. Însemnătatea acestui studiu constă în faptul că, spre deosebire de tezele oficial acceptate, în vigoare, privind „continuitatea” daco-romană în Transilvania, eu propun lărgirea conceptului cu care operăm: populația daco-romană, atâta câtă a fost (armată, coloni, veterani), a fost prezentă pe **tot teritoriul romanizat**, atât la nord cât și la sud de Dunăre. În această zonă romanizată (și, bineînțeles, aflată sub controlul Romei), comunități romanofone s-au putut mișca, în funcție de necesități, atât de la nord (Carpații) cât și de la sud (Balcanii) către Dunăre, fie rămânând de-a lungul cursului fluviului, fie trecând dincolo, astfel încât elementul „daco-roman” putea fi întărit la nord, slăbit la sud (mai ales după instalarea țaratului Bulgariei mari), ceea ce permitea **circulația** –

mobilitatea – elementului etnolingvistic romanizat într-o zonă a lui, proprie. Comunități latinofone erau și la nord, și la sud de Dunăre, chiar atunci când administrația imperială s-a retras (în 271). Dislocările de populație, transhumanța – așa cum **au continuat** și în secolele următoare: populațiile romano- și românofone erau la fel de „continue” atât în nordul fluviului (Oltenia, Transilvania), cât și în sud, până în Balcani, chiar mai departe. În zadar, deci, disputele privind Transilvania și „continuitatea daco-romană”, când comunități din sud se așezau peste cele din nord: „circulația directă și neîntreruptă a reușit să lege zonele aparținând de *Romania antiqua* cu cele din *Romania nova* și să le salveze existența” – scriam în concluziile acestui studiu. *Romania antiqua* – cea din sudul Dunării – a generat o *Romania nova*, în nord, care, la rândul-i, susținea rezistența elementului romanizat din *Romania* cea veche, *antiqua*. Un schimb continuu și salvator, **în interiorul** zonei dunărene a Imperiului Romei. Am denumit-o **continuitate mobilă**.

Ideile expuse în această lucrare au avut un oarecare ecou. Mai întâi, pare-se, prin centrele de românică din țările occidentale (Viena, Anvers, în Italia) și abia de curând în țara noastră, în *History of Romania* (editori Ion Aurel Pop și Ioan Bolovan, Cluj, 2006, p. 129-131; pagini scrise de către Coriolan Horațiu Opreanu). Am republicat lucrarea în traducere românească în *Individualitatea*, vol. 3, p. 41-57. Poate că va fi de folos și studiilor de istorie a limbii române.

În perspectiva unor asemenea studii, am încercat o explicație a poziției articolului definit în limba română. Mai încercasem altădată, examinând clasele de determinanți ai numelui (în *Individualitatea*, vol. 2, p. 189-210), când explicam, după B. P. Hasdeu și Al. Graur, că în română există, în sintagma nominală determinativă, o „deplasare la stânga” a apozitiei pronominale care devine **determinant** nominal. Ceea ce conduce la transformarea unei structuri precum *casa # aceasta* (*aceasta*, pronume) în *casa ← aceasta* (*aceasta*, determinant demonstrativ). Rezultatul: dubla structură deictică *această casă/casa aceasta*, caracteristică limbii române. Și, bineînțeles, articolul definit postpus.

Dar, constatând acest fapt evident, la care se adaugă și structuri precum *ăl lup*, *a casă* (poate că și *a-seară*) (dial. Muntenia *ăl bun*, *alea bune*, Hațeg: *hăl d'întâi* etc.), am crezut necesar să afirm – într-o comunicare din 1995, publicată în *Atti del XXI Congresso internazionale di linguistica e filologia romanica*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1998, p. 247-258 – că postpunerea lui *ille* în română este numai **una** dintre modalitățile de determinare prin articol definit. Cercetarea întreprinsă atunci căuta a demonstra că, în română, există **și** un articol antepus (pre-nominal). Textul din *Atti del XXI Congresso...*, care se ținuse la Palermo, l-am publicat în traducere și în *Individualitatea*, vol. 4, p. 15-29. Dar și aceste idei au rămas, până astăzi, fără ecou.

10. Problemele structurii limbii române – morfologice, dar mai ales sintactice – m-au atras întotdeauna. Asistasem regulat – student fiind – la seminariile profesorilor Iorgu Iordan și Jacques Byck, care, oricât de diferiți erau unul de altul (într-o inimicizie reciprocă), aveau același obiect de studiu: structura textului de

„limbă română actuală”: cel dintâi; de „limbă română veche”⁸, celălalt. Publicasem, împreună cu Iorgu Iordan și Valeria Guțu Romalo, o lucrare de sinteză: *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967. „Buchiseala” pe text și extrapolările interpretative pe care le urmăream cu atenție m-au condus și pe mine la asemenea analize textuale. Făceam ceea ce francezii numesc *interpretation de textes* – disciplină obligatorie în școala franceză.

Începusem a lucra în acest domeniu încă din țară. În fond, lucrările mele de poetică și stilistică erau o consecință a aceleiași direcții de cercetare: textul (vezi mai sus). Unele lucrări citate mai înainte (despre *dânsul*, despre reflexivul impersonal, despre afirmația prin *da*) se înscriau și ele în aceleași preocupări.

Dar trecerile mele prin universități europene în care trebuia să predau ca profesor de limbă nativă și practica limbii curente au accentuat luarea în considerare a structurilor limbii române actuale. Iată-mă deci ocupându-mă de pronumele indefinit *niște*, pe care îl consider pronume-numeral indefinit (alături de *câtiva*, *unii*; cf. și forma *niscăi*). Textul a apărut sub titlul *Structuri pronominale indefinit-partitive* în „Balkan-Archiv”, Band 17-18, 1992-1993 (în traducere românească, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 175-181).

În problemele morfologiei am avut în vedere mai degrabă paradigmele nominale și cele verbale. Plecând de la faptul că în limba colocvială apare alternanța morfologică *z/ž* (lit. *j*), precum în *mânz/mânji*, *obraz/obraji* – care funcționa și în neologisme (*franțuz/franțuji*) –, am fost obligat să constat că forme de plural precum *francez/francezi*, *englez/englezi* – adică, aplicând alternanța *z/zi* – nu pot proveni decât din neologisme romanice, mai exact din italiană (it. *inglesi*, *francesi*). Am publicat aceste observații într-un capitol (*Norme latino-romanice în structura morfologică a limbii române*, în *Individualitatea*, vol. 4, p. 37-41).

Tot în domeniul morfologiei trebuie inclus și articolul *Rolul analogiei în paradigma verbului românesc*, publicat într-un volum de omagiu dedicat lui Lorenzo Renzi, *Il tempo, i tempi...*, Padova, 1999. Relevam astfel o acțiune de „regularizare” a paradigmelor verbale în interiorul sistemului verbal românesc, fie în interiorul aceleiași paradigme, fie de la o paradigmă la alta – ceea ce, subliniam, nu era decât o consecință a **instabilității** formelor verbale transmise, neregulat, din latină (este cazul rom. *spun/spui*, *țin/țiu*, *cred/crez*, *cer/cei* sau *plânși/plânsei* etc.). Tradusă în românește, această contribuție este publicată în *Individualitatea*, vol. 4, p. 29-36.

11. Convins fiind că anumiți termeni ai lexicului românesc „ascund” aspecte importante ale istoriei și culturii noastre – altfel spus, căutând, dincolo de limbă, realitatea de referință –, am început, prin anii 1985-1995, să cercetez lexicul culturii românești. Scrisesem, cum am mai spus, câte ceva despre termenii *dominus*, *imperator*, mă interesa sinonimia latino-slavă dintre *a lucra* și *a munci*, care era o

⁸ În domeniul limbii române vechi, trebuie să menționez antologia, publicată la îndemnul și cu ajutorul lui Gianfranco Folena, *Testi rumeni antichi*, Padova, 1970. Am alcătuit-o împreună cu Florica Dimitrescu. Lucrarea ar fi interesantă pentru cercetători: o descriere a structurilor morfologice și sintactice vechi românești întreprinsă cu metode structuraliste.

reflectare a două moduri de viață și de activitate (a lucra pentru sine însuși, a munci pentru alții) (articolul a fost publicat în BSL, LXXVIII, 1983, fasc. 1), dar m-au atras problemele istoriei culturii românești. Astfel, m-am ocupat de termenul *creștin* din textul *Tetraevangheliarului* lui Coresi (ed. Florica Dimitrescu, 1963): *nește buni creștini* traduseseră în românește textul sacru. Termenul trecuse până atunci neobservat: cunoscând doctrina protestantă, acei *buni creștini* nu puteau fi preoții noștri, ortodocși, ci, foarte probabil, protestanți luterani și laici. Reforma lui Luther folosea frecvent termenul *creștin(ă)* în discursul religios, pentru că, în concepția mentorului, *solem Christi fidem habens*, adică în Biserica lui Christos, biserica creștină. Subtil, pentru a liniști conștiințele celor ce socoteau luteranismul o erezie, mai ales pentru a-i liniști pe cei convertiți, reformații se declarau, deschis, *creștini* (*Individualitatea*, vol. 3, p. 205-209). Acesta a fost începutul unei serii de studii asupra Reformei în Transilvania (*Ortodoxie și Reformă în Individualitatea*, vol. 4, p. 253) și, mai târziu, *Originile creștinismului românesc*, un studiu mai amplu, publicat în același volum, p. 171-252.

Istoria creștinismului românesc se identifică cu istoria poporului român – ceea ce pentru un lingvist român este un fenomen de care trebuie să țină seamă.

Prin aceste lucrări privind creștinismul românesc contribuția mea ar putea fi luată în considerare. Mai întâi, în problema implantării religiei creștine. Am susținut, date fiind diferențele etnice-culturale dintre zonele ponto-danubiano-carpatică, că răspândirea creștinismului s-a făcut în **două** etape. Mai întâi pe țărmurile Mării Negre, în cetățile comerciale grecești – și apoi în Transilvania, odată cu armatele, dar și cu coloniștii Imperiului Romei. Cea de pe malurile Pontului Euxin venea direct din Orientul greco-iudaic, cealaltă, mai puțin evidentă, pentru că venea din Italia, din Imperiu, era încă în stadiu inițial (să nu uităm că în sec. II-III nici măcar rugăciunea centrală a creștinismului, *Pater Noster*, nu era încă tradusă din greacă în latină). Istoricii români (Gh. Brătianu) au relevat această dublă pătrundere a creștinismului. Cele două curente ale creștinismului nostru ajungeau, amândouă, în zona grecească a Salonicului. În orice caz, în Scythia Minor noua religie a lui Iisus era mult mai bine organizată decât în vest, în Transilvania. Cele două creștinări s-au făcut aproape în același timp (sec. II-III) în limba greacă și în limba latină.

Am subliniat în aceste studii și însemnătatea Reformei luterane și calvine. După încercările husiților din nordul Moldovei, Reforma a fost adusă de sașii din Brașov și continuată de maghiarii calvini care, după 1541, odată cu înființarea voievodatului Transilvaniei, Reforma – sau reformele – au reușit să dezvolte cultura românească. Încurajând și efectuând traducerea textelor sacre în limba română, și chiar mai mult, obligându-i pe preoții ortodocși să facă slujbe în limba română. (Nu este întâmplător faptul că, în biserica românească, în jurul anilor 1640-1643, se oficiau slujbe religioase în limba poporului, iar în Franța, în 1638, se petrece același fenomen, sub influența hughenotilor.) Nu trebuie uitat însă că, în Moldova, se manifestaseră în sec. XIV-XV și husiții, persecutați de autoritățile catolice maghiare.

Transilvania m-a atras și pentru problemele complexe ale Reformei. Scriam mai înainte că ideile Reformei au pătruns, în sec. XV, în Moldova de nord și au fost continuate în sudul Ardealului de sașii luterani, ca să fie preluate, după aceea, de maghiarii calvini. Acest circuit transilvan am încercat să-l examinez în studiul *Avatarurile protestantismului românesc* (publicat mai întâi în „Vatra” și, ulterior, în versiune completă, în DR, serie nouă, IX-X, 2004-2005, p. 45-59). Impactul Reformei – culte, occidentale – asupra ortodoxiei profund înrădăcinate în etosul românesc l-am urmărit în Moldova lui Despot-Vodă (sec. XVI), în articolul *Ortodoxie și Reformă* („Vatra”, 12/2001), pe temeiul însemnărilor în limba latină a doi „profesori” protestanți calvini de la *Schola latina* din Cotnari, Johannes Sommer și Antonio Maria Graziani (republicat în versiune completă în *Individualitatea*, vol. 4, 2003, p. 253-265).

12. Am scris aceste lucrări și sub impulsul unor studii precedente. După celebrele volume ale lui Pompiliu Eliade despre influența franceză asupra a ceea ce autorul numea „esprit public” în România (a se vedea traducerea românească, București, 1982), în care se releva aportul benefic al Occidentului (francez) asupra vieții noastre social-culturale, regretatul Alexandru Duțu, eminent cercetător al istoriei culturii românești, a scos în evidență (în două volume: *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVII-lea*, 1968, și *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, 1972) aspectele **interne**, românești, ale acestui „duh sfranțozesc” (vezi *Primii noștri dramaturgi*) occidentalizant: contribuția unor înalți prelați, boieri „pământeni” luminați, negustori, cărturari laici de pe lângă mănăstiri etc. – sau chiar Constantin Brâncoveanu –, care prin Râmnicul Vâlclii, Sibiu, Buda, Viena („Beci”) își orientau privirile și speranțele înnoirii Valahiei și Moldovei, prin Ardeal, către Europa (Bucovina, pentru Moldova, și Transilvania, pentru Țara Românească, erau ferestrele deschise către Europa).

Mai critică este însă abordarea problemelor societății românești de către Daniel Barbu, care afirmă că societatea românească și-ar însuși „produse din import”, fără solide rădăcini înfipte în evoluția societății românești. Lucrarea lui Daniel Barbu are un titlu evocator, *Bizanț contra Bizanț* (2001): ea denunță, în realitate, practicile seculare social-culturale – și mentale – ale societății noastre condamnate a rămâne imobilă, în izolare, marginalizată în Europa modernă. Critica aspră a autorului se întemeiază și pe o perspectivă catolică asupra țărilor românești ortodoxe, în care „mitra este complice cu turbanul” (p. 30), după modelul bizantin. Dar aceasta este o viziune parțială, valabilă pentru „țara turcită” a Moldovei și a Valahiei! Nicidecum nu este valabilă o asemenea afirmație pentru țara Transilvaniei de dincolo de Carpați! Acolo se deschideau direct porțile Europei (este drept, repudiind slavo-bizantinismul turcesc!). Când am scris *Romania turcica* și *Multiculturalism, alteritate, istoricitate*, în *Individualitatea*, vol. 4, p. 55-80, am avut în vedere această separație intra-românească între Orient și Occident.

13. Astfel am ajuns la ideea că limba română este romanică, dar – așa cum spunea Sextil Pușcariu – „altfel romanică” decât limbile romanice occidentale.

Ceea ce, în italiană, în volumul meu apărut la Padova, în anul 2007 (îngrijit de Alvaro Barbieri) a devenit *l'altra latinità*⁹.

Pe lângă cele expuse mai înainte, pot răspunde la întrebarea: în ce constă această **alteritate**? Care, mai întâi și mai întâi, trebuie **recunoscută** de specialiști, de comunitățile românofone carpato-danubiene-balcanice, dar și de cele din est, din Carpați până la Bug: limba română, în regiunile imperiilor Europei orientale (termenul aparține lui Lucien Romier, ziarist francez care, în 1939, ne situa pe români – și-i explica – „au carrefour des trois empires“), nu a putut rămâne numai o limbă romanică de „pură“ și neîntreruptă continuitate latină. Româna a intrat în contact direct cu non-romanitatea, și slavă, și greco-turco-balcanică, și maghiară, și germanică, pe un teritoriu larg, nedefinit încă prin limite de spațiu și timp. (De aceea vorbeam într-un studiu despre o continuitate romanică printre rupturi.) Într-o învolburare istorică, politică, socială și culturală pe care nici o altă limbă romanică nu a cunoscut-o – și, aș adăuga, nu a îndurat-o. De aceea, a vorbi de „latinitate“, de lupoanca romană cu cei doi pui și chiar de continuitatea poporului român de-a lungul istoriei, de la romani (dacă nu de la „daco-romani“) și până astăzi nu este decât o exagerare (dacă nu o iluzie). A celor care, în secolele XVII-XVIII și mai ales în zona transilvăneană a Școlii latiniste, au confundat limba cu vorbitorii, fidelitatea față de limba vorbită de părinți („părinteasca dimândare“, „limba ce-o vorbim“) cu moștenirea latinității Romei. Emfaza latinității noastre își are justificări social-politice. Apelul la istoria dacică a Romei, tot astfel. Da, vorbim o limbă romanică (chiar o limbă de cultură „latino-romanică“, din sec. XIX înainte, dacă ne gândim la neologismele părunse în română), dar reprezentăm o romanitate **întrepătrunsă** de non-romanitate. *Altra latinità*.

14. În al doilea rând, romanitatea noastră nu este dominată decât târziu de latinitatea culturii (sau ceea ce am numit *culture loyalty*, fidelitatea față de cultura latinității). Dacă celelalte limbi romanice au evoluat sub cupola catolicismului roman și a limbii latine, româna a fost lăsată, *off limits*, în seama Bisericii Orientului grecesc și slav. Românii sunt singurii vorbitori de limbă romanică și de confesiune creștină greco-slavă (ceea ce a avut de-a lungul istoriei consecințe importante asupra identității lor etnice și politice).

În același timp însă, această alteritate identitară a dus și la **izolarea** romanității românești de *continuum*-ul romanic (occidental). Noi, românii, eram *off limits*¹⁰. Cine și-ar fi imaginat că, dincolo de teritoriile cu populații slavofone, ar

⁹ Înainte de apariția volumului *L'altra latinità*, am publicat, în AUT, 2003, p. 165-198, un substanțial interviu cu un tânăr universitar din Timișoara, Bogdan Țara. Convorbirea a fost intitulată *Româna – o „altfel“ de latinitate*: îmi iau permisiunea de a-l considera important. Și ca un punct de plecare în cercetări ulterioare – ale altora! –, și ca o concluzie a multora dintre studiile mele.

¹⁰ Chiar Alf Lombard, marele romanist suedez, pe care profesorul său din Uppsala, Erik Staaf, l-a trimis în România (în 1934, pe când era student), mărturisea că, înainte de a veni în țara noastră, nu își imagina că dincolo de Italia, dincolo de țările slave de vest ar mai fi existat zone românofone. Cu atât mai puțin, zona romanității românești! (Cf. Alexandru Rosetti & Alf Lombard, *Corespondență (1931-1990)*. Ediție de Nicolae Mocanu, Ioana Anghel și Heinz Hoffmann, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Clusium 2000, p. 13.)

mai dăinui insule de romanitate, precum sunt cele în care se vorbește limba română, la nord și la sud de Dunăre? Un *hic sunt leones* persista în cercetările oricărui romanist occidental (cazul lui L. Olschki, pe care l-am citat în lucrările mele în repetate rânduri, este ilustrativ: ce căutam noi, românii, în Occidentul romanic, fără să fi avut o prealabilă cultură latină?). Altfel spus, „ieșisem din istorie”!, precum scriau – metaforic – Mircea Eliade și Emil Cioran. Da, dar numai din istoria LOR, occidentală, modernă. Istoricii din Apus îi **ignorau** pe cei din Bizanț și chiar pe cei trimiși de Curia Papală în Orientul balcanic, cei care ne semnalaseră prezența în zonele balcanice încă din sec. X-XIV. Trebuia să fim „descoperiți” și „redescoperiți”, câteodată chiar „inventati” în imagine perspective ale istoriei romane occidentale. Această constatare m-a făcut să scriu studiul „*Descoperirea*” *Daciei Romane. Multiplele imagini* (publicat în 1990 în „Quaderni di filologia romanza”; mai târziu, am reluat, în traducere românească, lucrarea, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 15-40). Identificarea noastră de către Occident a avut drum lung: ea a trecut, de la umaniștii italieni din sec. XIV până astăzi, prin diferite și multiple imagini. Această situație a permis specialiștilor occidentali mai moderni să ne ia în considerare. Cu bună știință sau cu indiferență, eram ignorați... Denumirile sub care erau menționate comunitățile românofone din Peninsula Balcanică nu dezvăluiau la prima vedere originea latină a limbii pe care o vorbeau. *Vlahi* era numele generic al românofonilor, din Balcani până în zona Transilvaniei (magh. *oláh*). Termenul provenea – după cum se știe – din slavă, trecut în greaca modernă (grecii îi aveau, pe teritoriul lor, pe *kutzo-vlahi*, iar în Dalmația rățăceau comunitățile pastorale mobile ale *mauro-vlahilor*, slav. *morlaci*). Nimic nu amintea de Roma și de latinitate¹¹! Tot astfel, literatura populară orală românească – balada *Miorița* este un exemplu – nu conține nicio aluzie la originile romane ale protagoniștilor. O latinătate obscură, ignorată, absconsă, **dar nu pierdută!**

15. Această situație a durat până prin sec. XVI-XVII-XVIII, când, în Moldova, Grigore Ureche, Miron Costin și, mai târziu, Dimitrie Cantemir – cu știință de carte dincolo de hotarele țării lor (Polonia umaniștilor italieni; Constantinopol, în cazul lui Cantemir) – afirmă în operele lor că „ne tragem de la Râm”, că suntem „romano-moldo-vlahi” și că Italia este țara-matrice. Dar afirmațiile lor – cu care ne mândrim noi astăzi – au rămas fără ecou în acea vreme în Moldova. Abia prin sec. XVIII-XIX apar *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780) *ab* [= a lui] *Samuele Klein de Szad* [= Samuel Micu-Clain] și ediția a II-a *locupletata (emendata) a Giorgium Sinkay* tipărite cu alfabetul latin: se „descoperă” romanitatea limbii române. Friedrich Diez, celebrul romanist din Graz,

¹¹ Într-o revistă bucureșteană, un „vlah” din regiunea Vidinului din Bulgaria se plângea că, până astăzi, oficialitățile bulgare – acum, europene – fac distincție între *vlahi* și „românofoni”! Ca și cum nu ar fi aceeași populație, din același denumit de localnici „grup etnic” nerecunoscut. Trăiesc, peste Dunăre, în regiunea Timocului, circa 200 000-300 000 de românofoni, care se consideră a fi aparținut unei provincii romane TRIBALIA, ceea ce nu este imposibil. Graiurile lor însă, după cum afirmă dialectologii de la Institutul „Sextil Pușcariu” din Cluj, care pregătesc un atlas lingvistic al zonei – sunt de tip bănățean și oltenesc (comunicat de dl. N. Mocanu).

a fost cel dintâi specialist occidental care a identificat germ. *walachisch* cu o limbă romanică, punând în relație directă, ereditară, limba română cu limba latină, în a sa *Grammatik der romanischen Sprachen* (1834).

Dar până atunci? Așa cum am arătat în studiul *Latinitate, romanitate, românitare* (publicat, într-o primă formă, în DR, serie nouă, I, 1994-1995, și republicat, cu textul revizuit, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 72-87), afirmarea identității „vlahilor” – cu atât mai puțin recunoașterea românei ca parte integrantă (deși separată) a romanității – a întâmpinat obstacole, impedimente, chiar negații. Nu păream a fi „demni” de a fi făcut parte din Imperiul Romei! Prea eram orientali, adepți ai acelei *fides graeca* puțin apreciate în lumea catolică. Dar pe „vlahii” (*cărvănari*) îi semnalaseră istoricii bizantini încă prin sec. X (976). Misionari italieni – *missi papales* – atestau existența unor „latinofoni” în regiunile balcanice încă de prin sec. XIV. Iar în sec. XV, călători italieni în Orient, trecând prin regatul Ungariei și prin Transilvania către Țara Românească, în Imperiul otoman, erau avertizați de către unguri că, în unele regiuni, trăiesc, în bordeie, sub pământ, oameni aproape sălbatici, îmbrăcați în piei de animale, care pot fi periculoși: erau „olahii”! În acest *apartheid* etnic, lingvistic, social, cultural îi „descopereau” alți vorbitori de limbă romanică, italieni! Deși maghiarii îl aveau ca rege pe Matei Corvin, un (fost) „olah” și el (ca și *Nicolaus Olahus*, episcopul): dar aceștia se „catolniciseră” (= trecuseră la catolicism) și se maghiarizaseră, în timp ce alți „olahii” rămăseseră fideli creștinismului lor oriental, „schismatic”! Măreția regatului Sf. Ștefan nu admitea legături inferioare și mezalianțe!

16. În nordul Moldovei, exista regatul Poloniei catolice, for cultural luminos pentru întreaga Europă orientală. Față de Polonia, chiar dacă, din parte-i, presiuni nu au fost exercitate, Moldova era o țară vecină mică, deși ortodoxia ei era ocrotită de Kiev și chiar de Moscova. Catolicismul polonez se extindea, liniștit, de-a lungul Carpaților răsăriteni și tot din Polonia ajungeau în Moldova și încercări de calvinizare (sec. XVII, Despot Vodă). Din centrele culturale iezuite din Polonia, tineri studioși din elita Moldovei află că ei ar fi „urmașii Romei”, conform istoricilor Renașterii italiene. Dar, pentru Polonia, romanitatea românească nu era o problemă importantă. Adolf Armbruster, în celebra-i lucrare *Romanité des Roumains* (1977), a arătat că, în sec. XV, un italian, consilier la curtea Jagellonilor, Filippo Buonaccorsi Callimaco (1438-1496), și un cronicar al vremii, Jan Dlugos (1415-1480), ar fi fost singurii care menționau originile romane ale celor pe care îi numeau *Valachos* – cu oarecare condescendentă simpatie.

Nu trebuie uitat însă că, în Polonia, existau și centre protestante calvine. Cele de care a profitat celebrul Despot Vodă (Ioan Iacob Heraklid) ca să domnească în Moldova (1561-1563). Și aceste centre (în fond, europene) recunoșteau – chiar cu emfază – originea romană a poporului român. Am scris despre aceste avataruri ale ideii de latinitate în Moldova secolului XVI (*Schola latina* de la Cotnari) în *Individualitatea*, vol. 4, p. 254-264.

17. Cine, atunci, ar fi putut lua în seamă aceste mici regiuni romanofone, care erau Transilvania și Moldova? (Valahia, adică Țara Românească, legată de Penin-

sula Balcanică, nu intra în judecata marilor țări catolice vecine!) Indiferența arogantă și inegalitatea politică nu permiteau altă atenție decât aceea legată de evenimente războinice sau economice. Cine erau locuitorii acestor mărunte entități statale, ce limbă vorbeau ei, ce confesiuni religioase aveau nu-i interesa pe craii Poloniei și ai Ungariei (țări catolice), dar nici pe ucraineni și ruși, care – ortodocși fiind – **se serveau** de ortodoxia din Moldova în lupta lor cu catolicismul și cu Reforma, prin Transilvania (mai ales în sec. XVI-XVII).

Rezultatul: românii tăceau – mai ales cei „de jos”, țăranii –, iar elitele românești aveau de ales între a pactiza cu Străinul sau a se închide într-o **izolare etnică**, pasivă, temătoare. Dan Horia Mazilu, în lucrarea *Noi despre ceilalți* (Polirrom, 1999), vorbește cu dreptate despre „etnia ca suport al imaginii negative” (a Străinului) (p. 199-207). Nu în zadar, arată autorul, *Pravilniceasca condică* (1780) recomandă românului „să păzească cinstea neamului său”. Dar tot un cronicar (Stoica Ludescu) relatează atitudinea față de turci a boierilor înfricoșați că „ne vor înghiți cu totul”: „Căci noi suntem o țară mică și fără de oameni, neputincioasă și fără de ajutor de nicio parte”. Iar „turcii sunt puternici și biruesc toată lumea, de la răsărit până la apus” (p. 202). Se explică astfel imobilismul social și cultural al societății românești, atât al elitelor boierilor supuse stăpânirilor străine, orientale, cât și al claselor „de jos”. „Capul plecat, sabia nu-l taie.” Dar și respectul **fortat** – uneori chiar slugarnic – față de Străinul (puternic) invadator.

Este însă tot atât de adevărat că identitatea românească în toate cele trei țări carpatine era pentru mentalitatea superb orgolioasă a străinilor (din jur sau din Europa) greu de înțeles. Fie că erau catolici, ortodocși sau reformați, comunitățile românești vorbeau o limbă ce putea fi legată de Roma, dar o scriau cu litere slave, aparțineau Bisericii Orientului bizantino-slav, dar se împăcau bine și cu turcii („Când cu turcii, când cu frâncii”) și respingeau „lătinia” și catolicismul roman fără a fi protestanți-reformați!

18. Iată de ce am considerat – pentru mine însumi – necesar să cercetez asemenea probleme, în care cultura (și cea religioasă, și cea laică) și structurile sociale românești aveau mai multă importanță decât limba română. „Lingvistică externă” mi se explica – și la București, și la Paris. Nu! *Lingvistică tout court*. Sau *individualitate lingvistică sui generis* a ceea ce eu însumi am denumit *romanitate românească*. Am spus-o, am scris și repet: romanitatea românească este atât de complexă, atât de puțin cuprinsă între definite limite de timp și de spațiu, atât de „congenital” sau prin contact simbiotic „amestecată” cu nonromanitatea „barbară” (slavii) sau balcanică (grecii) – pentru a nu-i mai menționa pe maghiari, pe germanici și pe turci (adaug chiar un *etc.*) – în procese succesive de *aculturație*, încât NICIUN romanist străin nu a putut până astăzi să o descifreze, prin studii de „românistică”. Fie el un Gustav Weigand, Kristian Sandfeld, Ernst Gamillscheg, Alf Lombard – pentru a mă referi numai la cei mai mari. Dintre români, Sextil Pușcariu și Emil Petrovici – în felul său și Alexandru Rosetti – ar fi singurele nume de cercetători

care au ajuns până în profunzimile reale, ipotetice, uneori incompreensibile încă, ale evoluției romanității românești.

Dându-mi seama că tehnicismul științei limbii (gramatica descriptivă sau istorică) nu-mi împlinea perspectivele cunoașterii **realității** limbii, că studiul lexicului, cu toate volutele sale speculative, nu-mi era suficient, am trecut, așa cum mă pricepeam, la cercetarea istoriei culturii social-politice și religioase a românilor. Am înțeles, poate, mai bine decât alții că – **dincolo** de structurile vizibile, analizabile cu instrumente strict lingvistice – există, în filigran, interpretări și explicații globale, comportamentale (individualizante) ale unei limbi. Nu pare greu de înțeles romanistului occidental de ce limba română scrie *obște*, cuvânt slav (*obščē*) cu *-b-* și nu așa cum îl pronunță, cu *-p-* (*ôpște*)? De ce oare româna are **două** desinențe de neutru la neologisme (*teatruri* – (ulterior) *teatre*, *hoteluri* – (ulterior) *hotеле* etc.), dar, astăzi, desinența frecventă de „primire” a neologismelor (din engleză, mai ales) pare a fi *-uri*, adică desinența care respectă cuvântul originar, lăsând fără modificări forma originară; cf. *catalog* – *cataloguri* – *cataloge* (o desinență *-e* ar modifica mult corpul fonetic originar). Limba română se comportă ca o limbă de „aculturație”: greu definibilă – cu neologisme –, un „*noli tangere*” înainte de a fi asimilate integral. Se pare însă că, în anii din urmă, neologismele-*Luxuswörter* de origine anglosaxonă s-au înmulțit în scrisul literar (aceleași tendințe apar în franceză și italiană).

19. Pornind de la aceste premise, am considerat necesar să mă ocup de fenomenul central – mental, sociologic, cultural – al specificității românești, care, după cum gândesc eu, ar fi *creștinismul ortodox*. Datorită în primul rând ortodoxiei noastre românești ne deosebim mult de celelalte comunități romanofone din vestul Europei – devenind, în raport cu ele, o individualitate romanică *sui generis*: romanitatea românească. Numai că această romanitate a avut, de-a lungul istoriei, mai multe momente de dezvoltare prin aculturație: mai întâi, slavo-bizantină, prin ortodoxia sud-dunăreană, apoi maghiară și germană, prin catolicism și prin Reformă, cea din sec. XVIII înainte, prin Unirea greco-catolică, și-a apropiat elemente de cultură latină. Am luat în discuție cultura latină a reprezentanților de frunte ai Școlii Ardelene („România literară”, nr. 5/1999), ceea ce nu a trecut neobservat și necriticat.

Asemenea constatări au putut conduce la altă idee: rolul major pe care l-au avut în cultura românească (din Transilvania, mai ales) culturile Europei centrale, maghiară și germană. Am scris, în această direcție, două studii: *Romania Hungarica* (publicat în „Vatra”, nr. 1-2/2005) și *Atracții germanice în cultura și limba română* (mai întâi într-o publicație germană, apoi, în traducere, în *Individualitatea*, vol. 3, p. 225-236). În prima lucrare, arătăm că, în ciuda disputelor etnice, prezența maghiarilor pe teritoriul Transilvaniei a avut multe efecte culturale benefice (biserici ortodoxe construite din piatră, școli calvine în care s-au format primii intelectuali ardeleni etc.). În a doua, am examinat cu atenție relațiile noastre cu popoarele germanofone de-a lungul istoriei, un contact profund

și pașnic între două comunități lingvistice-culturale care conviețuiau cu folos. Nu este deloc exagerat a afirma că în Transilvania, Banat și Bucovina a avut loc, de-a lungul secolelor, o „culturalizare” germană/austriacă, pe lângă aceea legată de prezența maghiară. Am vorbit de „atracții” germanice, pentru că nu trebuie să uităm că, prin București și Iași, românii sunt legați de cultura romanică a Italiei și a Franței. Cei din Transilvania evoluau mai ales sub influențe mittel-europene.

20. Punctul culminant – poate chiar final – al acestor explorări cultural-teologice îl constituie însă studiul despre rugăciunea „împărătească”, fundamentală, *Tatăl Nostru* (*Oratio Dominicalis*), în tranziția ei universală, în spațiu și timp, din Evanghelia lui Matei și cea a lui Luca, în grecește (rugăciunea a fost rostită de Iisus în aramaică și a trecut mai întâi în ebraică), până în latina lumii catolice occidentale. O modalitate necesară pentru a ajunge la *Otče Naš* slavon și la *Tatăl nostru* românesc impus de Reformă (studiul este publicat, parțial, în „Vatra” și, complet, în DR, serie nouă). Lucrarea mea este **primul studiu** cât se poate de aprofundat filologic – și teologic – despre *Tatăl Nostru* în România! Nu au avut o asemenea inițiativă specialiștii Bisericii Ortodoxe Române; aceștia se limitau, în cele câteva lucrări existente până astăzi, la considerații de doctrină creștină. Eu am situat rugăciunea în contextul istoric confesional al țărilor de limbă romanică. Dar am avut în special în vedere situația Transilvaniei sub impactul Reformei (sec. XVI), dar și a Moldovei lui Luca Stroici, în raport cu situația din Țara Românească, aservită ortodoxiei greco-slavone. Pentru ca să-mi pun, în final, întrebarea: ce influență au putut avea în țările noastre românești acele texte biblice scrise, traduceri și revizuirii de traduceri din greacă, slavonă, maghiară sau chiar din latină și ebraică din sec. XVI-XVII până la *Biblia* lui Șerban Cantacuzino din 1688, într-o biserică ortodoxă precum cea din Valahia, în care, până în sec. XVIII, slujbele se țineau în slavonă sau în greacă? În timp ce, în Transilvania, sub autoritatea calvină (Gabriel Bethlen, György Rakoczy I), utilizarea limbii române în biserică era obligatorie, încă de la sfârșitul sec. XVI! Istoricul Ion Lupaș, ortodox, a recunoscut acest adevăr: Reforma ne-a adus limba română în biserica ortodoxă.

Am scris acest studiu cu bună știință că – fiind numai un laic, fără o instrucție teologică adecvată – puteam nu o dată greși, puteam lăsa loc inadvertențelor care, de bună seamă, își cer rectificări (am fost ajutat în alcătuirea textului de prof. Cesare Alzati de la Universitatea Catolică „Sacro Cuore” din Milano și de prof. Francisca Băltăceanu de la Universitatea din București, amândoi eminente cunosători ai teologiei catolice și greco-ortodoxe).

Pentru mine, mai ales, *Tatăl Nostru* a fost și un exercițiu spiritual. Sau o misiune *in proprio*. Am simțit **nevoia** să deslușesc istoria rugăciunii creștine centrale ca oricare credincios dornic de a ști. Eu am rămas în tot adâncul ființei mele un om pentru care credința în Dumnezeu a fost axa existenței, iar rugăciunea mi-a fost întotdeauna calea spre Ceruri, speranță și împlinire. Pentru că eu credeam, trebuia să și cunosc. Iar cunoașterea era legată de rugăciune: Giuseppe Ungaretti a scris odată celebra frază *m'illumino d'immenso* – pe care eu am înțeles-o în perspectiva contemplației divinității. Și eu, trudind (termenul este exact: scrierea

lucrării a durat șase luni!), cu toate lipsurile și probabil greșelile ei teologice, am putut resimți satisfacția iluminării în nemărginirile divine.

21. Sunt în vârstă de 80 de ani, acum, când scriu aceste rânduri. Le scriu departe de țara mea. Îmi dau seama că am reușit să fac, în anii vieții mele științifice, o serie de studii aducătoare de idei și de perspective noi. Altfel spus, în primele mele lucrări m-am referit la faptele de limbă (neologisme, accentuarea regresivă, glose, lexic dialectal etc.) și, câteodată, și la structuri gramaticale (determinare, pronominalizare, completivizare). În ceea ce am scris mai târziu, în străinătate, am încercat, dimpotrivă, să abordez româna în profunzime, dar și într-o *vue d'ensemble*: sociocultural, istoric, politic (mai ales în anii exilului). Într-un anume fel, scriam studii *bonnes pour l'Occident*, căutând a explica celor ce voiau să mă asculte sau să mă citească întortocheatele evoluții ale romanității românești, ale limbii române. Aceste studii în perspectivă generală îmi erau sugerate de cursurile mele universitare. Pentru că a cerceta o limbă **dinăuntru** spațiului ei propriu nu este deloc echivalent cu a o aborda „din afară”, în perspectiva contextului european (unde, *volens nolens*, m-am situat eu, ani de-a rândul). Am construit ipoteze, am încercat să propun căi noi de interpretare a fenomenelor românești, și istorice, și lingvistice, și socioculturale. Aș spune că am fost mai înțeles în străinătate decât în țara noastră. Cele câteva idei majore, continuitatea mobilă, însemnătatea fundamentală a influenței slave, continuitatea romanică printre „rupturi”, dubla (în)creștinare din sec. II-III și altele asemenea au fost enunțate mai întâi prin Universități și congrese străine, rareori în Universitatea românească. Este drept, eu sunt un cercetător cu idei greu de înțeles – și de acceptat –, pentru că nu mă supun corectitudinii lingvistice de astăzi, din țara noastră. Sunt, poate, chiar un iconoclast (cf. cunoștințele de limbă latină ale reprezentanților Școlii Ardelene, pe care le consider prezentate cu exagerare), nu cred în legătura dintre creștinism și continuitatea „daco-romană” din Transilvania (eram creștini înainte de invazia romană și am devenit cu adevărat creștini practicanți începând din sec. IV), laud Reforma și nu ridic în slăvi ortodoxia noastră de sorginte bizantino-slavă (căreia îi recunosc virtutea de a lega, unitar, comunitățile românești transcarpatine cu cele danubiene, dar... a întârziat românizarea oficiilor divine). De asemenea, cred în conceptul *l'altra latinità*, pe urmele lui Matteo Bartoli și Sextil Pușcariu. Mai am, probabil, și alte opinii diferite de cele academice și oficial orgolioase românești, am – cred – și păreri ce-s considerate greșite – pe care de bună seamă posteritatea le va corecta – DACĂ va mai lua în seamă ceea ce am scris, DACĂ voi merita a avea parte de „o minte înțeleaptă” și de „un ochi care să vază”...

22. Pentru că, în fond, eu sunt un **conservator**. Mă consider în continuitate (sau în consonanță) cu marii mei maestri din țară și din străinătate: am urmat drumurile de ei deschise, dar după ce le-am completat raționamentul și, uneori, rectificat concluziile.

Am avut alături imaginea lor umană și științifică. Dar, îndeosebi, am avut alături devotamentul soției mele Florica Dimitrescu și atașamentul fiului nostru Adrian.

Bineînțeles, sper să-i am alături pe cei ce mă citesc și mă publică. Aceștia trebuie să afle, din aceste pagini, că **nu** am luat în seamă aici unele contribuții risipite prin reviste, în țară sau în străinătate („Lingua nostra”, „Cultura neolatina”, „Medioevo romano”, în Italia; „Dacoromania”, în țara noastră), alături de altele, mai multe, publicate în „România literară” (București), „Vatra” (Tg. Mureș), „Apostrof”, „Steaua și „Tribuna” (Cluj-Napoca), „România liberă” (București) etc. Nu pot să-mi asum pretenția (vană a) unei exhaustive comentări, fie ea și științifică... Mă alătur – și mă servesc, *toute proportion gardée* – de conceptul elaborat de marele și neîntrecutul Benedetto Croce: *critica di me stesso* (să-mi fie iertată lipsa de modestie!).

Dar dedic acest „autoportret științific” tuturor celor care de-a lungul timpului și timpurilor ce vor veni vor avea gândul bun de a se apleca – *sine ira et studio* – asupra a ceea ce am putut realiza de-a lungul vieții, cu ajutorul și îngăduința Celui-de-Sus.

ALEXANDRE NICULESCU PAR LUI-MÊME
(OU „CRITICA DI ME STESSO”)
(*Résumé*)

L’auteur – de son propre gré, mais aussi sollicité par beaucoup de jeunes linguistes roumains – se livre à des observations et appréciations critiques sur ses propres travaux scientifiques (une sorte de „critica di me stesso”). Il trace les principales directions et orientations de ses recherches: linguistiques, stylistiques, philologiques et d’histoire culturelle roumaine et romane. Une action utile: l’auteur, qui atteint un grand âge (80 ans) et dont l’activité est éparpillée dans le temps (et dans les espaces géographiques), a eu une activité très diversifiée: volumes, revues de spécialité linguistique et philologique, contributions aux congrès linguistiques et culturels, revues littéraires etc., accessibles ou introuvables. Il les a publiés en Roumanie et à l’étranger (Allemagne, Autriche, France, Italie, Portugal, États-Unis).

En dépit de cette large étendue de son activité – universitaire et scientifique – l’auteur reconnaît (et le souligne) qu’il n’avait jamais quitté son propre fil conducteur: être un linguiste roumain. Il a essayé d’examiner (et expliquer à tous ceux qui voulaient le lire) le „phénomène” roumain: ce qu’il appelle la *romanité roumaine*. Cette variante néo-latine s’est constituée, construite et développée dans des circonstances historiques et socio-culturelles (bien sûr, aussi linguistiques) totalement *sui-generis* – dans les zones orientales gréco-latines de l’Empire de Rome, avec une forte pénétration slave. Par ailleurs, dans ses dernières études sur le christianisme roumain, l’auteur complète l’encadrement de la langue et de la culture roumaines comme une „autre latinité”.

Il va de soi que l’auteur a le droit d’être considéré comme un continuateur des idées linguistiques des grands romanistes et roumanisants. Les noms de Matteo Bartoli et de Sextil Pușcariu surgissent premièrement. Mais aussi les travaux de ses professeurs Alexandru Rosetti et Iorgu Iordan, qui ont été ses véritables maîtres, à côté de ses collègues étrangers (C. Tagliavini, C. Th. Gossen, Gianfranco Folena, Maurice Molho et Lorenzo Renzi) ont inspiré et guidé son activité dans le temps.

Les écrits de l’auteur sont un signe de gratitude permanente.

*Università degli Studi
Istituto di Filologia Romanza
Udine, Via Mazzini, 3
Italia*